'ZIJN CULTUS IS ONS ALLER HEILIGE PLICHT'

Multatuli: de Prometheus in ons taalgebied

Voor Philip Vermoortel

VIJFENDERTIGSTE
PACIFICATIELEZING

'ZIJN CULTUS IS ONS ALLER HEILIGE PLICHT'

Multatuli: de Prometheus in ons taalgebied

ELSBETH ETTY

De Pacificatielezingen vzw organiseert prestigieuze lezingen die de rijke erfenis van de Pacificatie van Gent (1576) levend houden.

Lieven Decaluwe, Gent; Lia Voermans, Zundert; Stefaan D'haeze, Gent; Vic van den Broek, Chaam; Miet de Bosschere, Oegstgeest; Jan De Winter, Gent; Wim Vanbiervliet, De Pinte; Hubert De Saedeleer, Sint-Martens-Latem; Rolf Klinkhamer, Breda.

www.pacificatielezingen.org
Zetel: Kasteellaan 72 – 9000 Gent België

De Pacificatielezingen vzw heeft een structurele samenwerking met

De Nederlandse Taalunie / Het Vlaams-Nederlands Huis deBuren
De Algemene Afvaardiging van de Vlaamse Regering in Nederland
De ambassade van het Koninkrijk der Nederlanden in België

De vijfendertigste lezing werd gehouden in Gent op 10 november 2018

© Elsbeth Etty
© De Pacificatielezingen vzw

Niets in deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of vermenigvuldigd door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever en auteur.

'ZIJN CULTUS IS ONS ALLER HEILIGE PLICHT'

Multatuli: de Prometheus in ons taalgebied

Elsbeth Etty

Het waren, in 1576, 18 mannen uit de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden die hier in deze prachtige zaal op 8 november het akkoord ondertekenden dat wij kennen als de Pacificatie van Gent. Dat ik als vijfde vrouw in een reeks van 35 op deze gewijde plek een visie mag geven op de betekenis van dit gemeenschappelijke Noord- en Zuid-Nederlandse verzet tegen staatsabsolutisme en een met folterkamers en brandstapels opgelegde religieuze uniformiteit, beschouw ik als een grote eer.

Sinds 1981 worden jaarlijks afwisselend Vlaamse en Nederlandse cultuurdragers uitgenodigd om de prestigieuze Pacificatielezing te houden, bedoeld, aldus de organisatoren, om "de rijke erfenis van de Pacificatie van Gent levend te houden".
Dat de gelijkberechtiging van de vrouw niet tot belangrijkste onderdeel van die erfenis wordt gerekend, is weinig verbazingwekkend. Toen in 1576 de Staten-Generaal onwettig bijeenkwamen om tot het begin van een vredesactie te komen, moesten de vrouwen van de Lage landen nog eeuwenlang wachten tot ze überhaupt tot een volksvertegenwoordiging werden toegelaten. Volgend jaar vieren we in Nederland dat honderd jaar geleden vrouwen algemeen kiesrecht kregen; in België werd dit jaar herdacht dat het algemeen vrouwenstemrecht zeventig jaar terug werd ingevoerd.

Maar laat ik niet kinderachtig doen. In de zesentwintigste Pacificatielezing formuleerde Johan Decavele wat volgens hem de erfenis van de Pacificatie van Gent inhoudt: namelijk dat "tolerantie, godsdienstige pluriformiteit, multiculturaliteit en het besef dat wapens geen duurzame oplossingen opleveren, tot de fundamenten van onze rechtstaat en onze samenleving behoren en het beste politieke middel zijn om die te garanderen en te beschermen." Hij voegde eraan toe dat in tijden van crisis, opkomend nationalisme en gewelddadige godsdiensttwisten in een rechtstaat, "waarin gelijkwaardige burgers in culturele verscheidenheid samenleven, er op het gebied van grondrechten en vrijheden

geen millimeter mag worden toegegeven".[1] Hoewel het in geen van de afgelopen Pacificatielezingen expliciet wordt genoemd, ga ik er op grond van de term 'gelijkwaardige burgers' vanuit, dat de gelijkberechtiging van vrouwen vanzelfsprekend als humanistische erfenis van het in 1576 getekende akkoord wordt erkend.

In vrijwel alle Pacificatielezingen hebben sprekers vanuit diverse invalshoeken gewezen op de cultuurverschillen en -overeenkomsten tussen Vlaanderen en Nederland en op het belang van datgene wat ons bindt. Dat is – niet in de laatste plaats - onze gemeenschappelijke taal.
Hella Haasse hield in 1986 als eerste vrouw de Pacificatielezing. Zij sprak over de letterkunde van de Lage Landen en concludeerde dat "Vlaamse en Hollandse schrijvers het aan elkaar verplicht zijn solidair te blijven, ter wille van de volwaardigheid van onze gemeenschappelijke, in het Nederlands geschreven, litteratuur en wel ondanks alle verschillen in geaardheid en litteraire standpunten."[2]
Daar sluit ik me van harte bij aan als voorzitter van het Multatuli Genootschap dat het werk levend wil houden van een schrijver, die zowel in Vlaanderen als in Nederland wordt gezien als grondlegger van de moderne Nederlandstalige literatuur en bovendien in zijn tijd als geen ander opkwam voor godsdienstvrijheid, tolerantie, geweldloosheid, multiculturalisme en gelijkberechtiging van alle mensen, inclusief vrouwen en Javanen.

In 2020 is het 200 jaar geleden dat Multatuli als Eduard Douwes Dekker werd geboren, een jubileum dat groots gaat worden gevierd. Toen ik Luc Devoldere, hoofdredacteur van *Ons Erfdeel* die in 2013 de Pacificatielezing hield, vroeg voor het Comité van aanbeveling van het Multatulijaar zegde hij enthousiast toe, onder verwijzing naar deze uitspraak van Willem Elsschot:

> Multatuli is in ons taalgebied een ware Prometheus geweest. Afgestoten door alle machthebbers heeft hij in ballingschap zijn brood gegeten maar zonder versagen de fakkel van het nonconformisme en van de opstandigheid hooggehouden.
> Uit zijn as is de hele moderne Nederlandse litteratuur opgeflakkerd. Zijn cultus is ons aller heilige plicht.

1 Johan Decavele, *De Pacificatie van Gent her(be)dacht*. Larcier, Gent 2009, p. 16.

2 Hella S. Haasse, *De Lage landen en het platte vlak. Kanttekeningen bij een gemeenschappelijke litteratuur*. E. Strory-Scientia, Brussel 1986, p. 15.

Gevraagd naar de herkomst van dit schitterende motto, waaraan ik de titel van deze lezing ontleen, verwees hij me naar Philip Vermoortel, Vlaams bestuurslid van het Multatuli Genootschap. Die stuurde mij per omgaande twee foto's van het handschrift van Elsschots tekst: een kladje, opgedoken in het Letterenhuis te Antwerpen en een netversie uit de bloemlezing *Essays over Multaltuli*, uitgegeven door Van Oorschot in 1950 ter gelegenheid van de verschijning van het eerste deel van Multatuli's *Volledige Werken* bij dezelfde uitgeverij.
En alsof deze oproep van Elsschot niet al genoeg reden was om deze voordracht te wijden aan het belang van de Multatuli-cultus, wees Vermoortel me ook nog eens op de band tussen de Prometheus van onze literatuur en de stad waar de Pacificatie tot stand kwam. Daar kom ik nog op terug.

Elsschot, Wolkers, Multatuli

In het wekelijks uitgezonden zaterdagse radioprogramma *De Taalstaat* vraagt presentator Frits Spits zijn geletterde Vlaamse en Nederlandse gasten met welke schrijver zij zich het meest verwant voelen: Willem Elsschot, Jan Wolkers of Multatuli.
Nu zijn er weinig schrijvers die zo van elkaar verschillen als Elsschot, de Vlaamse meester van de beperking met zijn geserreerde, uitgebeende stijl en de oer-Hollandse Wolkers die uitblinkt in galmende oudtestamentische retoriek. Maar wat hen verbindt is Multatuli.
Ook Wolkers beschouwde hem als de Prometheus van de Nederlandstalige literatuur. Als zeventienjarige las hij *Max Havelaar*, Multatuli's in Brussel geschreven aanklacht tegen het door Nederland bedreven koloniale onrecht tegen de Javanen, die hij van "een onthutsende genialiteit" vond. "Het is vuurwerk van zo groot kaliber dat het het hele universum verlicht. […] Het zal een heel gezoek worden in de wereldliteratuur om iets te vinden dat dit kan evenaren."[3]
De heilige plicht om de schrijver ervan te eren, vervulde Wolkers in 1987 bij de herdenking van Multatuli's honderdste sterfdag met een tirade tegen iedereen die hem ooit heeft bestreden. "Ikzelf", sprak Wolkers, "maak nu al verscheidene generaties mee hoe springlevend Multatuli blijkt, hoe hij steeds weer het kleinzielige gebroed van geslacht

3 Jan Wolkers, *Een paradijsvogel boven het aardappelloof*. De Geus, 1987, p. 12.

op geslacht dwars schijnt te zitten, hoe ze het maar niet kunnen laten het braaksel van hun rancune naar buiten te werken." En hij vervolgde:

> Maar als ze bibberend van afgunst en onbegrip in hun kleinzielige verkleumde proza over hem oprispen en zo dom zijn om hem te citeren, staan ze hopeloos voor schut [...]. Dan vonken de diamanten van zijn taal op uit hun drekkige afscheidsel. [...] En dan vooral word je je bewust dat er, in een land waar iedereen er angstvallig voor waakt niet boven het bintje uit te komen, voor je verwonderde ogen zich een paradijsvogel verheft boven het doodgespoten benepen aardappelloof van de ranzige roddel.[4]

Iedere zaterdag weer ben ik benieuwd naar welke schrijver de voorkeur uitgaat van de gasten in De Taalstaat. Verrassend vaak kiezen ze, met ijzersterke pleidooien, voor Multatuli: Vlamingen zowel als Nederlanders, vrouwen zowel als mannen, van de directeur van het Vlaamse Letterenhuis Nele Hendrickx, D66-politicus en voorvechter van homorechten Boris Dittrich tot hof-predikant dominee Carel ter Linden. Die laatste verklaarde in de uitzending van 6 oktober jl.: "Elsschot ken ik niet zo goed, Wolkers heb ik vaak geboeid gelezen, maar ik kies voor Multatuli wegens 'Het gebed van de onwetende'." Door dit gedicht uit 1861 met de beroemde slotregel 'o God, er is geen God!' nam de 85-jarige dominee afscheid van het protestantse geloof dat hem sinds zijn vierde jaar met de paplepel is ingegoten. Of dat geen ontgoocheling is na een leven lang God te hebben gediend, vroeg de interviewer. "Nee", antwoordde de geestelijk leidsman van Willem van Oranjes nazaten, "het is eerder een bevrijding, een opluchting".

In een later toegevoegde voetnoot bij zijn indertijd als godslastering opgevatte 'Gebed van de onwetende', verklaarde Multatuli: "Men zoeke in dit stukje geen *dogmatiek*, geen openbaring van *meeningen*. Het is 'n schets van de aandoeningen die de oprechten waarheidszoeker heen-en-weer slingeren en martelen, gedurende den stryd dien hy te voeren heeft met de wereld en... zichzelf."
Toch was het wel degelijk zijn mening dat godsdienst, álle godsdienst, zowel katholicisme als protestantisme het geluk van de mensheid in de weg staat en in die zin uitte hij zich ook naar aanleiding van de 300ste herdenking van de Pacificatie van Gent in 1876. In een in het Frans gestelde brief - naar wordt aangenomen aan de negentiende-eeuwse Belgische historicus Théodore Juste over diens boek *La Pacification de Gand & le sac d'Anvers*

4 Ibid., p. 16.

– schreef Multatuli dat hij "bepaalde positieve opvattingen over sommige personages die een rol hebben gespeeld in de Nederlandse beroerten uit de 16de eeuw" niet kon onderschrijven:

> Ik moet bv. toegeven dat ik de vermaarde Willem van Oranje helemaal niet hoogacht, hij die, volgens mij slechts heeft uitgeblonken in huichelarij en in de specifiek militaire kunst om zich buiten het gevaar te houden. […]
> En het katholicisme! Ik verafschuw het bijna evenzeer als het Protestantisme, d.w.z. waarschijnlijk nog een beetje meer dan U. Mijn aversie tegen alle Godsdienst […] is onuitsprekelijk. Om erover te kunnen vertellen, zou ik verplicht zijn mijn toevlucht te nemen tot een woordenschat die verboden is door de welvoeglijkheid. Ik zal genoegen nemen met het woord afkeer, hoewel het slechts zwak mijn indrukken weergeeft. Wel, Mijnheer, ik vrees dat U, liberaal, voortdurend getuige van het katholieke bijgeloof, historiograaf van de katholieke verschrikkingen, ik vrees dat U zich ongemerkt aangetrokken voelt tot een vorm van sympathie voor de antagonisten van Rome. Terwijl ikzelf niettegenstaande mijn afkeer van alle Jezuïeten, indien ik moest kiezen, de ultramontanen zou verkiezen. Ik verzeker U, ik die leergeld heb betaald om het te weten, dat de orthodoxe partij, en meer nog het zogenaamde protestantse "modernisme", op geen enkele manier onderdoen voor de leerlingen van Loyola. Hoe meer de protestanten pronken met het 'liberalisme', hoe gevaarlijker ze zijn. Vergeleken bij hun doortraptheid zijn de machinaties van de Jezuïeten van Rome slechts kinderspel.

Ivan Vanlerberghe en Philip Vermoortel, de ontdekkers en vertalers van deze tot voor kort onbekende brief, tekenen in hun commentaar op deze typisch Multatuliaanse filippica over katholicisme versus protestantisme aan dat dit hoofdthema van de zestiende-eeuwse beroeringen een van Multatuli's favoriete onderwerpen was. In zijn ogen was alle godsdienst verfoeilijk, maar de protestantse het meest van allemaal. Zelfs de inquisitoire ultramontaanse jezuïeten waren te verkiezen boven de protestanten die immers niet alleen wreed maar ook nog achterbaks waren. Dat gold volgens hem vooral voor de zogenaamde 'moderne protestanten', die wetenschap en bijbel wilden verzoenen en zich in Multatuli's ogen wel hypocriet *moesten* gedragen.[5]
Precies dit aspect van het protestantisme deed de zachtmoedige Oranjegezinde dominee Ter Linden van zijn geloof vallen. God als de schepper van een wereld vol wreedheden erkent hij niet langer.

5 Ivan Vanlerberghe en Philip Vermoortel, 'Monsieur!'. 'Een onbekende Franse brief van Multatuli'. In: *Multatuli Jaarboek 2016*, Verloren, Hilversum 2016, p. 9-34.

Ook Jan Wolkers bevrijdde zich – zij het op veel jongere leeftijd dan zijn generatiegenoot Carel ter Linden – dankzij Multatuli van het calvinisme. "Wat ik vooral ontdekte toen ik Multatuli ging lezen", schreef Wolkers, "was dat je niet alleen stond in de gedachten die bij je opkwamen tijdens de bijbellezing, dat aan een God die zijn uitverkoren volk de ene genocide na de andere liet bedrijven op zijn overige schepselen om het land Kanaäns te beërven op zijn zachtst gezegd een steekje los moest zitten."[6]

Op nederlandsche heldendeugd volgt brand

Zelf heb ik Multatuli niet nodig gehad om van mijn geloof te vallen, omdat ik nooit gelovig ben geweest. Mijn atheïstische ouders maakten op Multatuliaanse wijze ruzie over de vraag wie erger waren: katholieken of protestanten. Mijn moeder, die in Breda was opgegroeid, had een voorkeur voor katholieken omdat die hun zonden konden afkopen en vrolijk carnaval vierden, een feest waar ze als kind nooit aan had mogen meedoen. Mijn vader vond die roomse aflaten en andere poppenkast juist het toppunt van hypocrisie. Als hij moest kiezen, dan vóór de principiële calvinisten, die volgens mijn moeder juist vanwege al die rigide principes de kat in het donker knepen en dus schijnheilig waren.
Mij kon het allemaal weinig boeien. We woonden in de buurt van Den Haag tussen welgestelde katholieke en protestante gezinnen met wie we de allerbeste vrienden waren. De ergste scheldwoorden die we elkaar als kinderen toevoegden waren: 'katholieken elastieken', 'protestanten olifanten' en 'openbaren klapsigaren'. Ik was een klapsigaar.
Wat ons onderscheidde van onze buren was echter niet zozeer dat we ongelovig waren, maar dat we naar knoflook stonken en pisang zeiden in plaats van banaan. Mijn vader was geboren en getogen in Nederlands-Indië, als oudste zoon en beoogd opvolger van een rijke planter en suikerfabrikant op Oost-Java. Om die reden ging hij in de jaren '30 van de vorige eeuw tropische landbouw studeren in Wageningen, waar hij mijn moeder, verpleegster in het plaatselijke ziekenhuis ontmoette.

Na zijn studie vertrok hij zo snel hij kon naar zijn geboorteland, even later gevolgd door zijn vrouw en hun twee kinderen. In Indië, zoals de onafhankelijke republiek Indonesië bij ons thuis steevast werd genoemd, kwamen er nog twee kinderen bij, en twee jaar nadat ze in 1949 waren teruggekeerd in Nederland, werd ik geboren. De enige die geen band had met 'ons Indië'. Al jong ontwikkelde ik een weerzin tegen het aartsconserva-

6 Jan Wolkers, *Een paradijsvogel* ..., p. 25.

tieve koloniale milieu waarin ik opgroeide. Een aversie die stevig werd gevoed toen ik rond mijn vijftiende – midden in de Provotijd – *Max Havelaar* onder ogen kreeg.
Dit in alle opzichten overweldigende boek dat mijn kleine universum verlichtte wierp ik in de strijd tijdens de hoogoplopende conflicten met mijn vader over het Amerikaanse optreden in Vietnam, dat ik vergeleek met dat van Nederland in 'Indië'. Toen in 1968 Amerikaanse militairen in hun jacht op vermeende guerrilla's het Vietnamese dorp Mỹ Lai uitmoordden en in brand staken, trok ik de parallel met Saïdjah en Adinda. "Op zekeren dag", schreef Multatuli in dit beroemdste verhaal van de *Max Havelaar*, "doolde hy [Saïdjah] rond in een dorp dat pas veroverd was door het nederlandsche leger, en dus in brand stond." Hij vond het lijk van Adinda's vader met een klewang-bajonetwond in de borst. "Naast hem zag *Saïdjah* de drie vermoorde broeders van *Adinda*, jongelingen, byna kinderen nog, en een weinig verder lag het lyk van *Adinda*, naakt, afschuwelyk mishandeld ..."
Multatuli getuigde hier van een gruwelijke door het Nederlandse leger gepleegde oorlogsmisdaad. Met het woordje 'dus' maakte hij duidelijk – zo legde hij uit in Idee 304 – dat dit geen 'incident' was, maar staande praktijk:

> Ik beweerde dat 'n dorp in brand stond *omdat* het veroverd was door nederlandsche soldaten.
> Hierin ligt heel duidelyk de beschuldiging dat ons krygsvolk schandelyk huishoudt in veroverde plaatsen, en ik, die gewoonlyk vry juist meen wat er in m'n uitdrukkingen *ligt*, verklaar dan ook by dezen dat inderdaad m'n bedoeling was *die* beschuldiging intebrengen tegen de, voor hoog geld gehuurde, welgewapende kolporteurs van nederlandsche beschaving en verdere deugden.
> Ja, het dorp was veroverd door nederlandsche soldaten, en stond dus in brand.
> Op nederlandsche heldendeugd volgt brand. Nederlandsche overwinning leidt tot verwoesting. Nederlandsche krygsbedryven baren wanhoop.

Eindeloos heb ik met zulke citaten geschermd, ook als we het hadden over de Nederlandse oorlogsmisdaden tijdens de zogenaamde 'politionele acties', de koloniale oorlogen tegen de republiek Indonesia, die door achtereenvolgende regeringen maar ook bij mij thuis werden ontkend of op z'n best afgedaan als 'excessen'. Het mocht allemaal niet baten: mijn vader bleef op het standpunt staan: 'Indië verloren, rampspoed geboren'. Maar ik ben blijvend gevormd door Multatuli. Met zijn *Max Havelaar* schopte hij mij – om met een van mijn favoriete Vlaamse schrijvers te spreken – een geweten.

Feminisme

Mijn vader vergeleek ik uiteraard met de gewetenloze makelaar in koffie Batavus Droogstoppel, die zijn dochter Marie dom wilde houden, zodat ze de slavin kon worden van een toekomstige echtgenoot. Ik werd, vond ik, zelf ook zo opgevoed. Weliswaar was mijn vader niet 'stipt op godsdienst' zoals Droogstoppel, maar des te meer op zedelijkheid en fatsoen. Meisjes dienden maagd te blijven om later een goede partij te kunnen trouwen. Want sloeries, lellebellen en afgelikte boterhammen – waar hij mij voor aanzag – kwamen niet aan de man en brachten schande over de familie.
Als Droogstoppels dertienjarige dochter Marie een aanbidder krijgt, waarschuwt hij de jongeman zijn fatsoen te houden om Droogstoppels positie op de beurs niet in gevaar te brengen. "Wil je dat ik beschaamd moet staan, evenals Busselinck & Waterman, met wie geen fatsoenlyk handelshuis iets te maken wil hebben, omdat hun dochter weggeloopen is [...]?"
Die uitspraak van Droogstoppel heeft mij indertijd de ogen geopend. Om aan alle politieke meningsverschillen en huiselijke twisten over mijn minirokjes, make-up en andere vormen van losbandigheid een eind te maken besloot ik te doen als die dochter van Busselinck & Waterman en van huis weg te lopen. Zo snel mogelijk wilde ik een afgelikte boterham worden zodat geen goede partij ooit naar mijn hand zou dingen.[7] Dat avontuur eindigde helaas in een internaat voor 'moeilijk opvoedbare meisjes'.
Maar af en toe kwam ik nog wel eens thuis, waar ik op een dag ontdekte dat zich in mijn vaders vergrendelde boekenkast op zolder behalve pornografica het complete oeuvre van Multatuli bevond. Naast de zeldzame en kostbare eerste druk van mijn lievelingsboek *Max Havelaar*, trof ik er de Verzamelde Werken, twee delen *Woutertje Pieterse* aan en nog veel meer, zoals een door mij gretig geraadpleegd boekje met registers op de *Ideeën*. Het was een erfenis van mijn grootvader Thomas Etty, de koloniale en in mijn ogen dús misdadige koloniale suikerfabrikant, die ik nooit had gekend. De man (geboren in 1884 en overleden in 1932) bleek een ware Multatuli-adept te zijn geweest. Zijn nooit door mijn vader ingekeken Multatuliana stonden vol met kanttekeningen en zelfs vond ik in deel 10 van het verzameld werk een tweezijdig getypt velletje papier met als titel 'Proeve van een Gids voor een eerste kennismaking met MULTATULI'. Daarin vermeldde hij onder andere: "Zijn Havelaar deed een rilling gaan door het land; in zijn andere werken heeft hij getracht een 'rilling te doen gaan' door de gemoederen om ze wakker te schudden uit sleur of onoprechtheid".

7 Elsbeth Etty, 'Toen viel er een juffrouw flauw'. In: *Over Multatuli*, nr. 64, jaargang 32. Bas Lubberhuizen, Amsterdam 2010.

Maar wat me het meest van alles trof in deze leeswijzer, was zijn ontdekking dat Multatuli "op het gebied der Vrouwenbeweging (evenals op zooveel ander gebied) baanbrekend is geweest." Dat bleek volgens hem uit de 'Achtste Geschiedenis van Gezag' in de *Minnebrieven* en uit de *Ideeën*. Uiteraard sloeg ik onmiddellijk in de *Minnebrieven* die 'Achtste Geschiedenis van Gezag' op, over een vader die zijn dochter, het melkmeisje Thugatêr in slavernij houdt door haar niets te leren. Zijn zoons mochten alles, "maar hij verbood het *weten* het *begrypen* en het *begeeren* aan *Thugatêr*, die in onnozelheid bleef voortmelken ten einde toe. En dat bleef alzoo tot op dezen dag."
In de *Ideeën* las ik vervolgens met rode oortjes hoe Multatuli dochters opriep tegen hun vaders in opstand te komen, van de boom van kennis te eten, weg te lopen, zich desnoods te laten schaken, afgelikte boterhammen te worden en zich niet deugdzaam maar juist zedeloos te gedragen. In Idee 195 staat:

> Wat maakt gij van onze dochters, o zeden! Gij dwingt ze tot liegen en huichelen. Ze mogen niet weten wat ze weten, niet voelen wat ze voelen, niet begeren wat ze begeren, niet wezen wat ze zijn. Dat doet geen meisje. Dat zegt geen meisje. Dat vraagt geen meisje. Zo spreekt geen meisje... Ziedaar schering en inslag van de opvoeding. En als dan zo'n arm ingebakerd kind gelooft, berust, gehoorzaamt... als ze, heel onderworpen, haar lieve bloeitijd heeft doorgebracht met snoeien en knotten, met smoren en verkrachten van lust, geest en gemoed... als ze behoorlijk verdraaid, verkreukt, verknoeid, heel braaf is gebleven – dat noemen de zeden braaf! – dan heeft ze kans dat deze of gene lummel haar 't loon komt aanbieden voor zoveel braafheid, door 'n aanstelling tot opzichtster over z'n linnenkast, tot uitsluitend-brevetmachine om zijn eerwaard geslacht aan de gang te houden. 't Is wel de moeite waard![8]

Multatuli heeft met zijn geschriften, lezingen en brieven grote invloed uitgeoefend op de vrouwenemancipatie in de Lage landen. Dat had mijn grootvader scherp gezien. Al in 1864, 55 jaar voordat in 1919 Nederlandse vrouwen algemeen kiesrecht kregen en 84 jaar voordat het in 1948 in België zover was schreef Multatuli (Idee 451):

> Waarom kiezen de vrouwen niet mee? Als de ministers 't geld van de natie wegsmyten, zodat de belastingen hoog blijven, lyden zij toch ook onder dien druk. Als we door slecht bestuur oproer krygen, of oorlog, of watersnood, lyden zij toch ook onder die rampen.[9]

8 Multatuli, *Volledig Werk* 2, p. 410.

9 Multatuli, *Volledig Werk* 3, p. 147.

Aletta Jacobs, voorvechtster van het vrouwenkiesrecht, onderstreepte Multatuli's betekenis voor de vrouwenbeweging door bij te dragen aan de gedenksteen die kort na zijn dood in 1887 werd aangebracht aan de gevel van zijn geboortehuis, het huidige Multatuli Museum.
En de eerste Nederlandse vrouwenvakvereniging, de in 1894 opgerichte onderwijzeressenbond, heette Thugatèr (Grieks voor dochter), naar het door haar vader geknevelde melkmeisje uit de 'Achtste Geschiedenis van Gezag'.[10]

Vermoedelijk heeft mijn grootvader zijn Multatuli-Leesgids met verwijzingen naar passages over de onderdrukking van vrouwen, de mishandeling van de Javaan en de gesel van de godsdienst eind jaren tien, begin jaren twintig van de vorige eeuw gebruikt voor een lezing voor de Vrijmetselaarsloge in zijn woonplaats Bondowoso. Dat daar enige moed voor nodig was, blijkt uit zijn slotopmerking: "Multatuli is vieux jeu en in zich respecteerend gezelschap moet men zijn naam niet noemen".
Hij was toen een jaar of 35. Maar zijn fascinatie voor Multatuli was, net als de mijne, al veel eerder begonnen. Als jongen onderstreepte hij de passage waarin Multatuli uitlegt dat 'Het gebed van de onwetende' gaat over het '*durven* aanzien van de werkelykheid: 'De *moed* om waarheid te erkennen zal ons verlossen van de spokery des Geloofs, en inderdaad VRY maken." In de kantlijn krabbelde hij: "Waar 't weten ophoudt, begint God!?!" Dat schreef hij als achttienjarige, in 1902.

Toen precies honderd jaar later het Multatuli Genootschap mij uitnodigde voor een lezing, nam ik mijn grootvaders 'Proeve van een Gids voor een eerste kennismaking met Multatuli' als uitgangspunt. Al zijn favoriete passages die hij ter lezing aanbeveelt: van 'Het Gebed van de onwetende', tot de uitweidingen over vrouwenonderdrukking en van de bewijzen dat de Javaan wordt mishandeld, tot de peroraties waarin Multatuli zich beklaagt over de manier waarop hij in Nederland als klokkenluider werd behandeld, heb ik aangehaald en van een context voorzien.[11]
Nog altijd ben ik trots dat mijn opa – ook in kringen waar dat niet werd geapprecieerd – het als zijn heilige plicht beschouwde Multatuli te eren en diens visionaire opvattingen uit te dragen.

10 Zie: Annemarie Kets, 'Multatuli en de positie van de vrouw'. In: *Over Multatuli*, nr. 50, jaargang 25. Bas Lubberhuizen, Amsterdam 2003, p. 28-29.

11 Elsbeth Etty, 'Proeve van een Gids voor een eerste kennismaking met MULTATULI'. Voordracht gehouden op de vergadering van het Multatuli Genootschap op 19 oktober 2002. In: *Over Multatuli*, nr. 50, jaargang 25. Bas Lubberhuizen, Amsterdam 2003.

Erelid in Gent

Wie dat al veel eerder deden, waren de bestuursleden van het Van Crombrugghe's Genootschap in Gent, een cultureel-sociale vereniging voor werklieden waarvan de rijke liberale advocaat Gustave Rolin-Jaequemyns voorzitter was. Zij nodigden Multatuli uit voor een lezing op het negende Taal- en Letterkundig Congres in augustus 1867 en waren zo enthousiast over zijn optreden dat ze hem onmiddellijk uitriepen tot erelid.
In het boek 'Het geheugen van Nederland in Gent' staat deze beschrijving van Multatuli's eerste spreekbeurt in de stad van de Pacificatie:

> Voor een nokvolle zaal, versierd met Nederlandse en Belgische vlaggen begeleid door koorzangen van het kinderkoor van de katoenfabriek Parmentier van Hoegaerden, sprak Multatuli voor een begeesterd publiek "over het recht om een gevoelen af te keuren".
> De zaak kreeg een nazinderende bekendheid door een tumultueus incident dat ontstond tijdens het debat. De [...] Utrechtse hoogleraar George Willem Vreede was bij de gouverneur gaan dineren en kwam laat, wellicht wat beneveld, de zaal binnen. Hij meende dat Douwes Dekker het weer eens had over de Nederlandse misdaden tegen de Javaan en opende meteen een grote scheldpartij. Het kostte nogal wat verzoenende moeite om het misverstand uit de wereld te helpen. Het incident en de vele polemische commentaren in alle kranten zorgden er in elk geval voor dat Multatuli's optreden niet vergeten geraakte.
> Hoewel hij wat beteuterd de stad verliet, geraakte zijn geestdrift voor de Vlaamse beweging en zijn rol daarin nog aangewakkerd. Onder meer aan Tine schreef hij "Ik wil trachten mij te verbinden met de Vlaamsche Beweging, die voorgeeft taal en letteren te beoogen maar inderdaad een staatkundige scheiding van België wil. [...]. De Vlamingen willen bij Nederland zijn, en zoo als ik de Gentenaars heb leeren kennen, de Gentsche werklieden die oorlog voerden met Frankrijk, beschouw ik hun plannen als uitvoerbaar. Dat zijn vurige, moedige mannen.[12]

12 Herman Balthazar, 'Multatuli in Gent'. In: Johan Decavele en Herman Balthazar, *Het geheugen van Nederland in Gent*, Academia Press, Gent 2011, p. 53-54.

Een iets andere lezing geeft Daniël Vanacker in zijn artikel 'Hoe Multatuli erelid werd van het Van Crombrugghe's Genootschap in Gent':

> Op de avond van 19 augustus was de voorgevel van de vereniging speciaal verlicht. Voor een bijzonder talrijk publiek – 1.300 Gentenaars, onder wie zeer veel arbeiders, plus de leden van het Congres – schilderde de auteur, in de vorm van parabels, de mannen af "die het nooit met u eens zijn, hetzij uit baatzuchtigheid of onwetendheid". De avond werd verknoeid door de Utrechtse hoogleraar George Willem Vreede die, licht beschonken terugkerend van een banket, het woord nam om een betoog tegen Multatuli te houden. De man werd bijna gelyncht. [...] Deze discussie plaatste Multatuli in het kamp van de Vlaams-liberalen, tegen zijn zin, want hij droomde er (even) van een verzoenende rol in de Vlaamse Beweging te spelen.[13]

Het voert te ver om hier Multatuli's bemoeienissen met de Vlaamse Beweging te bespreken. Philip Vermoortel heeft dit uitvoerig gedaan en kwam tot de conclusie dat het noodsprongen waren om aan geld te komen. Sinds Lebak had hij geen vast inkomen meer. Zijn vrouw Tine was met de kinderen, achtervolgd door schuldeisers, Brussel ontvlucht, terwijl Multatuli in Duitsland zijn geluk beproefde op de roulette. Nederland kon hij niet meer in, omdat hem daar een gevangenisstraf boven het hoofd hing, in België zaten de schuldeisers ook hem op de hielen.
Vandaar dat hij steun zocht bij de vrijzinnig liberale kopstukken van de Vlaamse Beweging zoals de Antwerpse Julius De Geyter, die hem uitnodigde voor lezingen in Antwerpen en hem een toekomst in Vlaanderen in het vooruitzicht stelde. Multatuli hoopte dat er uit de Vlaamse beweging een vaderland voor hem en zijn gezin zou worden geboren. Toen de financiële redding uit Antwerpen uitbleef, stelde hij zijn hoop op de liberale Gentenaren. Ook dat leidde nergens toe. Ontgoocheld schreef hij nog geen maand na het Taal- en Letterkundige Congres geen brood meer te zien in de Vlaamse Beweging:

> "Dat de Vlamingers geen hulp van Holland zullen krygen, heb ik hun gezegd", schreef hij. In die heele zaak is ellende te voorzien. Het winnen van hun tegenwoordigen stryd, zou 't sein wezen van een nieuwen. Toch blyven ze er by, dat ze van Belgie af willen, en ik voorspel dat Belgie in tweën (drieën) zal vallen, al winnen dan ook de Vlamingen niet by 't ruilen van Brussel voor Den Haag. Ze zyn koppig, of standvastig, en meenen de Hollanders te zullen bekeeren tot ... ja, tot wat? Naïf zijn ze, die goeie verschoppelingen.[14]

13 Daniël Vanacker, 'Hoe Multatuli erelid werd van het Van Crombrugghe's Genootschap in Gent'. In: Nieuwsbrief van *Het Liberaal Archief*, 2006. *https://zoeken.liberas.eu*

14 Zie: Philip Vermoortel, 'Naar Gent om in leven te blijven. Multatuli's memorabele optreden in Vlaanderen'. In: *Oog in het zeil*. Lubberhuizen, Amsterdam 2000, p. 52-68.

Financiële steun kreeg Multatuli overigens wel van het Van Crombrugghes Genootschap. Voorzitter Rolin-Jaequemyns stuurde hem na een bedelbrief 200 frank voor een nieuwe spreekbeurt, waar hij geen gevolg aan wilde geven. Aan Tine schreef hij dat hij "met moeite frank 200 voorschot had gekregen (van een millioenair!)" nadat hij hem ronduit had laten weten dat hij van gebrek omkwam. Hij vond dat hij de Vlamingen niet meer had te vertellen "dan een vloek over hun beroerdheid". "En als ik dat doe", vervolgde hij, "juichen ze my toe en zeggen dat ik zo mooi spreek. Maar als ik dan hulp vraag noemen ze my een gemeene kerel." Uiteindelijk toog hij in april 1869 toch naar Gent om met twee spreekbeurten zijn schuld in te lossen.
Opnieuw maakte hij diepe indruk, blijkens een in het archief van het Van Crombrugghes Genootschap bewaarde toespraak uit 1870, waarin het bestuur de leden opriep geld in te zamelen "tot leniging der rampen van de geniale Multatuli".

> Gij allen hebt hem gehoord, gij allen zijt in staat gesteld geweest, zo wel als ik, het grote talent van die man, die waarlijk een Nederlandse grootheid mag genoemd worden, te leren hoogschatten, wanneer hij in dit genootschap het woord voerde en de dikwijls herhaalde toejuichingen hebben genoeg bewezen wat goede indruk zijn woorden op U gemaakt hebben. [...]
> De man die in de strijd tegen onrecht en geweld, voor waarheid en mensenliefde, zijn gehele toekomst heeft opgeofferd, die man, dit erelid van ons genootschap, die broeder van ons allen, zwerft op heden rond in het buitenland, ziek van geest en lichaam, met harde woorden aangesproken om de schamele huishuur die hij niet in staat is te voldoen, en zonder enig geld op hem om het zwarte brood te kopen dat hem van hongerdood moet behoeden. Daarom, heren en dames, doet het bestuur een oproep tot U allen hem behulpzaam te wezen door het storten van uw penning om het lijden van die zwerveling te verzachten. [...] Het geldt hier een lid van ons genootschap, een broeder van ons allen te helpen, die zowel door zijn pen als het gesproken woord oneindig tot de vooruitgang der volkszaak heeft bijgedragen.[15]

Hoeveel de inzameling heeft opgeleverd is mij niet bekend, maar de plicht om Multatuli te eren is Gent altijd blijven nakomen. In 1877 doopten jonge Gentse socialistische arbeiders hun toneelgezelschap om tot 'Multatuli's Kring' en later tot 'Multatuliteater' dat nog steeds bestaat. Het was ook Gent waar ter gelegenheid van Multatuli's honderdste sterfdag in 1987 de meeste herdenkingsactiviteiten plaatsvonden.

15 Ibid., noot 13.

Koning Boudewijn en W.F. Hermans

In Nederland werd deze honderdste sterfdag aangegrepen voor het oprichten van een standbeeld van Multatuli op een paar honderd meter afstand van zijn geboortehuis. Om het geld daarvoor bijeen te krijgen, schreef uitgever Geert van Oorschot in een weekend honderden bedelbrieven aan prominente Nederlanders en Belgen. Tot Koning Boudewijn, die ruim dertig jaar eerder - na bemiddeling van Herman Teirlinck – had ingetekend op de luxe-editie van Multatuli's *Volledige Werken*, richtte hij zich in deze bewoordingen:

> Hooggeachte Heer,
>
> In 1987 zal het honderd jaar geleden zijn, dat de grootste schrijver uit het toenmalige nederlandse taalgebied, Multatuli, is gestorven. [...] Naast vele andere activiteiten, ligt het in de bedoeling op de prachtige Torensluis in het hart van Amsterdam een standbeeld voor hem op te richten. Er werd een comité gevormd ter inzameling van het daartoe benodigde bedrag à f 100.000. Wij ontveinzen ons niet dat dit een zeer groot bedrag is, dat niet zonder veel moeite en inspanning bijeen te brengen zal zijn. [...]
> Ik vroeg mij af of het wel pas gaf Uw Koninklijke Hoogheid daarvoor te benaderen. Immers als alle particulieren voor even zovele goede doelen U zouden benaderen zou U voor het besturen van Uw land en Uw volk geen seconde tijd meer overhouden.
> En hoewel ik mij ten volle bewust ben van het ongewone van mijn stap, durf ik haar toch te ondernemen. Aangezien u destijds – wegens Uw bewondering voor Multatuli (hij speelde ook in Vlaanderen een zeer invloedrijke rol) – de uitgave van de Volledige Werken door Uw intekening hebt mede mogelijk gemaakt. Zou het Comité Multatuli Standbeeld ook op een bijdrage Uwerzijds kunnen rekenen? Een kleiner of groter bedrag: we zullen het als een Koninklijke gave met veel dank accepteren.[16]

Of de intens religieuze, diepkatholieke Boudewijn, die er vooral op het gebied van de zedelijkheid en de positie van vrouwen uiterst behoudende standpunten op na hield, werkelijk zo'n bewondering had voor de antireligieuze, feministische Multatuli, valt te betwijfelen. En of hij daadwerkelijk heeft bijgedragen aan het in 1987 door koningin Beatrix onthulde borstbeeld van de in België geboren beeldhouwer Hans Bayens heb ik niet achterhaald.

16 G.A. van Oorschot aan Z.K.H. Koning Boudewijn, 8 april 1986. Archief Multatuli Museum, Korsjespoortsteeg Amsterdam.

Bayens reusachtige bronzen buste van een vervaarlijk kijkende kerel in aanvalshouding, rust op een door de gemeente Amsterdam gefinancierde sokkel waarop in grote letters 'Multatuli' staat. Dagelijks zie je er luid lachende groepen Finse toeristen *selfies* maken. Niet omdat ze zo graag op de foto willen met de man die veel geleden heeft, maar omdat *multa tuli* in het Fins een seksuele lading heeft. De letterlijk betekenis ervan is 'Ik ben klaargekomen'.
Maar vooruit, eenzelfde 'vreemde connotatie' heeft volgens Johan Decavele het begrip 'De bevrediging van Gent', zoals het Pacificatieakkoord van 1576 in de literatuur vaak wordt genoemd.

Behalve door het Multatuli Genootschap en Van Oorschot werd er voor het standbeeld geld ingezameld door schrijvers die belangeloos bijdroegen aan een essaybundel over Multatuli. De brief waarin W.F. Hermans zijn medewerking daaraan weigerde, vertoont treffende overeenkomsten met de manier waarop Multatuli mensen afpoeierde die hem een gunst vroegen.
In zijn antwoord op Théodore Juste's verzoek om in Nederlandse tijdschriften aandacht te besteden aan diens boek *La Pacification de Gand & le sac d'Anvers* schreef Multatuli dat dit negatief zou uitpakken "want er zijn er die zullen proberen om U dood te zwijgen (om U te verstikken door stilte) zodra men gelooft dat U aan mijn kant staat".[17]
W.F. Hermans antwoordde honderd jaar later aan degenen die geld vroegen voor het Multatuli-beeld in Amsterdam:

> Ik moet er niet aan denken dat een op de Torensluis geplaatste Multatuli voortdurend beklad en beplakt zou worden en ten slotte in de gracht gegooid, waarna de Gemeente zou doen weten geen geld te hebben om hem er weer uit te vissen. Misschien zou het wat anders wezen als het beeld volledig door de Gemeente werd bekostigd.
> Maar als IK eraan meebetaald heb, zal niets onbeproefd gelaten worden om het zo snel mogelijk te vernietigen.[18]

17 Ibid., noot 5.

18 W.F. Hermans, 'Twee brieven'. In: *Er is niet poëtischer dan de waarheid: schrijvers over Multatuli.* Contact, Amsterdam 1986, p. 21-22.

Ook om andere redenen was dit antwoord geheel in de geest van Multatuli. Die schreef in Idee 305 het volgende:

> Ik verzoek het nageslacht de gelden, die 't zal willen bijeenbrengen voor mijn standbeeld, te gebruiken tot een beloning voor het beste: '*historisch kritisch onderzoek naar de wijze waarop de Goddienende Nederlandse Natie zich heeft vrijgepleit van de beschuldiging die* Multatuli *tegen haar inbracht* toen hij het woordje 'dus' *plaatste tussen Nederlandse* heldendeugd *en* verwoeste dorpen.'

De beloning voor dat 'beste historisch kritische onderzoek' – inmiddels in meer dan veertig talen vertaald - werd in 1987 uitgereikt door Hermans. Op eigen houtje publiceerde hij een fotografische herdruk van de laatste door Multatuli herziene uitgave van *Max Havelaar*, voorzien van een inleiding en verklarende noten. Zijn leven lang heeft Hermans op eigenzinnige wijze de Prometheus van de Nederlandstalige literatuur hulde gebracht. Als vijftienjarige woonde hij met een handje vol mensen een lezing bij ter herdenking van Multatuli's vijftigste sterfdag om – zoals hij aan zijn oom schreef – "te zien hoe Nederland de nagedachtenis zijner grote mannen eert". Twee maanden voor zijn dood in 1995 sprak de doodzieke auteur van *De raadselachtige Multatuli* in de afgeladen Amsterdamse stadsschouwburg multatulianen uit alle windstreken toe om luister bij te zetten aan de voltooiing van Multatuli's *Volledige Werken*. Tot zijn grote voldoening nam Kroonprins Willem Alexander de laatste delen ervan in ontvangst. Zo hoorde Nederland volgens Hermans de nagedachtenis zijner grote mannen te eren.

Multatuli Online

Aan het slot van *Max Havelaar of de koffieveilingen der Nederlandsche Handel-Maatschappij* roept Multatuli: 'Ik wil gelezen worden'.

> Ik wil gelezen worden door staatslieden, die verplicht zijn te letten op de tekenen des tijds ... door letterkundigen, die toch ook eens 't boek moeten inzien waarvan men zoveel kwaad spreekt ... door handelaren, die belang hebben bij de koffieveilingen... door kameniers, die me huren voor weinige centen ... door gouverneurs-generaal in ruste ... door ministers in bezigheid ... door de lakeien van die Excellentiën ... door bidpredikers, die more majorum zullen zeggen dat ik de Almachtige God aantast, waar ik slechts opsta tegen 't godje dat zij maakten naar hun beeld ... door duizenden en tienduizenden van exemplaren uit het Droogstoppelras [...] door de leden der volksvertegenwoordiging, die weten moeten wat er omgaat in 't grote Rijk over zee, dat behoort tot het Rijk van Nederland ... Ja, ik zal gelezen worden! Als dit doel bereikt wordt, zal ik tevreden zijn.

Om te garanderen dat Multatuli tot in de verre toekomst gelezen zal *blijven* worden, werkt het Multatuli Genootschap nu aan de ontsluiting van zijn oeuvre voor een groot en internationaal publiek. Na de bronzen buste op de Torensluis en het schriftelijke standbeeld in de vorm van het *Volledige Werk*, krijgt hij voor zijn 200ste verjaardag het digitale monument 'Multatuli Online'.
Op deze dynamische website wordt het hele oeuvre van Multatuli, de volledige correspondentie, handschriften, de complete iconografie, secundaire literatuur, archivalia, documenten rondom zijn persoon en het beschikbare beeldmateriaal in samenhang gepubliceerd.
De website krijgt een bijzondere vormgeving en is vernieuwend omdat door middel van geo-visualisatie alle werken en biografische data van Multatuli aan geografische locaties worden gekoppeld en zichtbaar gemaakt op landkaarten uit Multatuli's tijd. Zo'n plek op de wereldkaart kan Lebak zijn, Amsterdam, Brussel of Gent: alle plaatsen waar hij zich bevond als hij een brief of boek schreef. Zo kunnen belangstellenden 'op reis' door Multatuli's leven en werk.
Hij zál gelezen worden, koste wat het kost.
En het kost veel, heel veel: ongeveer het drievoudige van het bedrag dat van Oorschot aan Koning Boudewijn noemde om het beeld van Bayens te realiseren.

In Nederland zijn alle voor de hand liggende culturele en andere fondsen benaderd voor subsidies, maar het loopt nog geen storm. Vandaar dat ik aan ABN AMRO, de bank die is voortgekomen uit de Nederlandsche Handelsmaatschappij heb voorgesteld Multatuli Online te sponseren in de vorm van uitbetaling van het door klokkenluider Douwes Dekker wegens zijn ontslag als assistent-resident van Lebak misgelopen pensioen.
Men heeft toegezegd het in overweging te nemen. Het zou een geweldige stunt zijn, maar vooralsnog hebben we geen cent ontvangen.

We zullen het waarschijnlijk vooral moeten hebben van particulieren die het hun plicht achten Multatuli's rijke en nog steeds actuele humanistische gedachtengoed voor de toekomst veilig te stellen.
Wellicht Is het Van Crombrugghes Genootschap bereid zijn leden op te roepen penningen te storten voor het erelid dat "in de strijd tegen onrecht en geweld, voor waarheid en mensenliefde, zijn gehele toekomst heeft opgeofferd".

Ten slotte:
Johan Decavele waarschuwde in zijn Pacificatielezing tegen de zogeheten 'identiteitspolitiek' die tegenwoordig het publieke klimaat vergiftigt:

> Het discours van de eigenheid, wordt al te vaak vernauwd tot het terugplooien op een identiteit beheerst door angst en kleingeestigheid. Zij die dan beweren de kern van de natie, traditie of religie te verdedigen, moeten beseffen dat ze in feite met pure drogredenen komen aandraven. [...] Ons heden is geschapen door vele verledens. Als de Nederlandse cultuurgemeenschap, gedragen door een maatschappelijke elite – cultureel, opiniërend en politiek – dat helder onderkent [...] dan zal en moet ze, vooral in tijden van spanning, op sociaal en cultureel vlak en ideologische pluriformiteit blijvend een prominente rol durven spelen. Dat is [...] de ware boodschap van de Pacificatie van Gent voor de samenleving der Lage Landen van vandaag."[19]

Klare taal, in de geest van Multatuli.

Ik ben dan ook trots en dankbaar dat ik de heilige plicht die Elsschot ons allen heeft opgelegd heb mogen vervullen in de stad van de Pacificatie met de lancering van het Multatuli-jaar 2020.
Dat het een groot succes moge worden.

19 Ibid., noot 1.

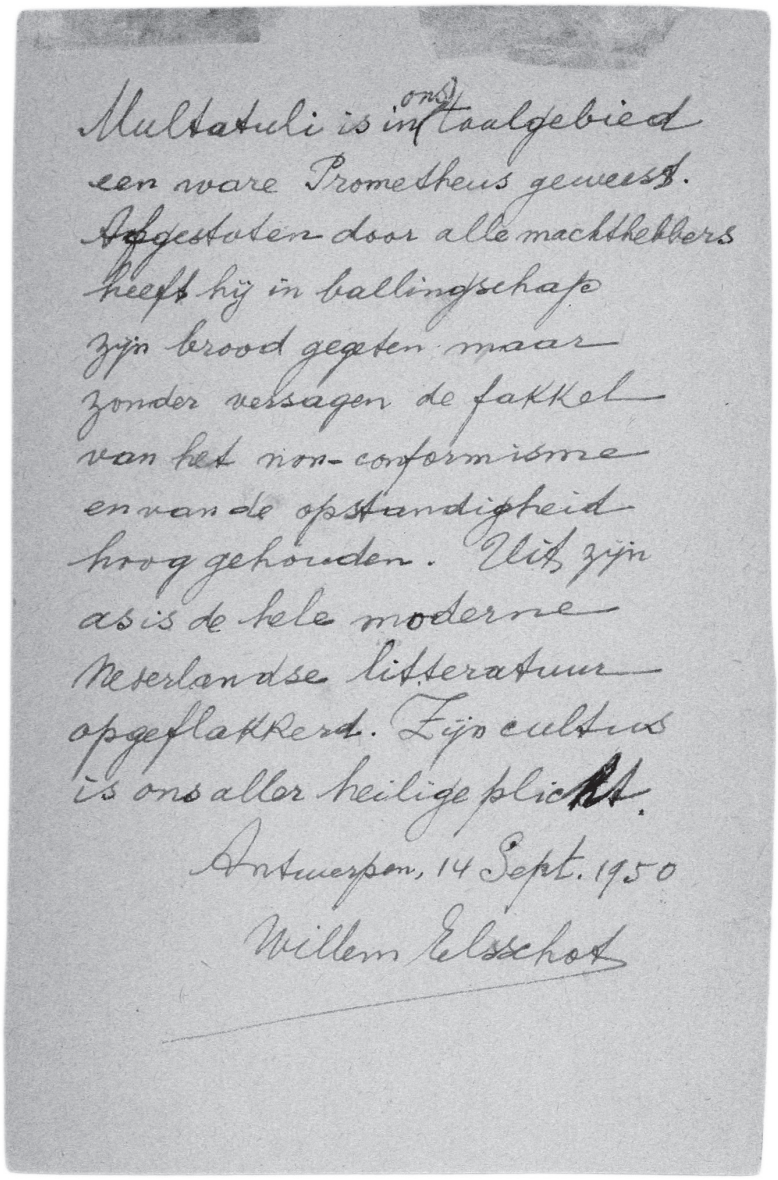
Multatuli is in ons taalgebied
een ware Prometheus geweest.
Opgestaten door alle machthebbers
heeft hij in ballingschap
zijn brood gegeten maar
zonder versagen de fakkel
van het non-conformisme
en van de opstandigheid
hoog gehouden. Uit zijn
as is de hele moderne
Nederlandse litteratuur
opgeflakkerd. Zijn cultus
is ons aller heilige plicht.
Antwerpen, 14 Sept. 1950
Willem Elsschot

Origineel kladhandschrift van Elsschot op de achterkant van een enveloppe.
© *Letterenhuis, Antwerpen*

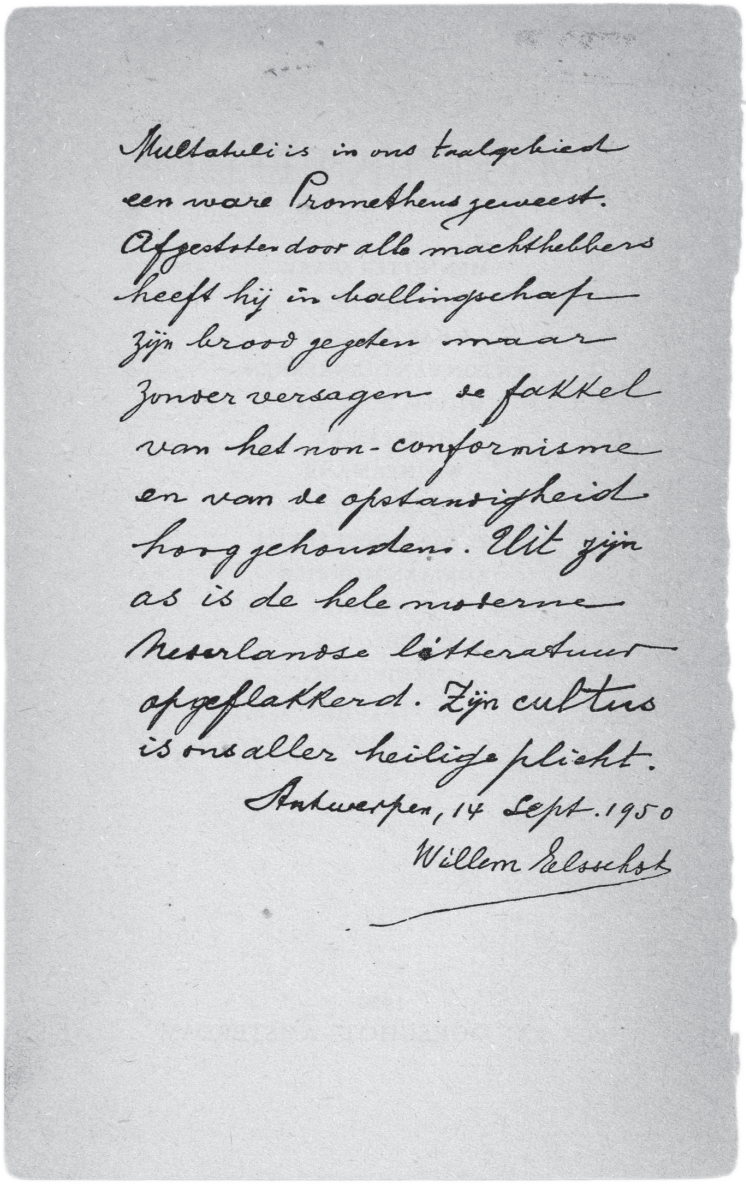
Multatuli is in ons taalgebied
een ware Prometheus geweest.
Afgestoten door alle machthebbers
heeft hij in ballingschap
zijn brood gegeten maar
zonder versagen de fakkel
van het non-conformisme
en van de opstandigheid
hooggehouden. Elk zijn
as is de hele moderne
Nederlandse litteratuur
opgeflakkerd. Zijn cultus
is ons aller heilige plicht.
Antwerpen, 14 Sept. 1950
Willem Elsschot

De netversie, in facsimile opgenomen in het boekje *Essays over Multatuli*. Van Oorschot, Amsterdam 1950.
© *Letterenhuis, Antwerpen*

PACIFICATIELEZINGEN

1981 Albert H. VAN DEN HEUVEL | Het ideologieloze tijdperk

1982 Dirk DOLMAN | Het parlement als pacificatie

1983 Edward SCHILLEBEECKX | Vrede door gerechtigheid

1984 Kees C.A.M. MIDDELHOFF | Wortels van een misverstaan

1985 Johannes G.C.A. BRIELS | De Zuidnederlandse immigratie omstreeks 1572-1630: Een vergeten bladzijde uit de geschiedenis van de Nederlanden

1986 Hella S. HAASSE | De Lage Landen en het Platte Vlak: Kanttekeningen bij een gemeenschappelijke litteratuur

1987 Han ENTZINGER | Immigratie en pluralisme

1988 Fons RADEMAKERS en Roland Verhavert | De Nederlandse film

1989 Jan HOET | De kunst als waarde van morgen

1990 Maarten MOURIK | Culturele coëxistentie in Europa: de noodzaak van een nieuwe pacificatie

1991 Geert VANISTENDAEL | En België heeft Vlaanderen gemaakt

1994 Greetje VAN DEN BERGH | Tussen handhaven en verdwijnen: Het Nederlands in een eenwordend Europa

1995 Cees FASSEUR | Verbittering en verzoening: Nederland en zijn koloniale nalatenschap

1996 Herman BALTHAZAR | Brabantse en Hollandse patriotten: De Revolutietijd in Noord en Zuid, eender en anders

1997 J.L. HELDRING | Pacificatie van Europa?

1999 Eric SUY | Prolegomena voor een pacificatie tussen de volken

2000 Derk-Jan EPPINK | Over de Moerdijk: Cultuurkloven in Europa

2001 Gerard MORTIER | Europa: het gevaar van de verstomming

2002 Paul BEUGELS | Bondgenoten in Cultuur

2003 Jozef DELEU | De Lage Landen 'in de vaart der volken'

2004 Michaël ZEEMAN | Nederlands Geestesmerk? De Lage Landen en hun zelfbewustzijn in hun posthistorisch heden

2005 Rik TORFS | Religie, vrede en onvrede

2006 Paul SCHNABEL | In het zicht van de toekomst

2007 Mia DOORNAERT | Europa als in een duistere spiegel

2008 Herman PLEIJ | Hoe Belgisch is Nederland, hoe Hollands is Vlaanderen
Over de mentale boedelscheiding tussen noord en zuid

2009 Johan DECAVELE | De Pacificatie van Gent her(be)dacht

2010 Marita MATHIJSEN | Relatiebemiddelaars voor en na de scheiding van tafel en bed
1830 en de Nederlandse en Vlaamse literatuur

2011 Ludo ABICHT | Universalisme – Verscheidenheid – Vermenging: een maatschappelijke Bermudadriehoek?
Over samenleven in tijden van crisis

2012 Paul SCHEFFER | De grenzen van Europa

2013 Luc DEVOLDERE | Verdwaald in al onze talen – Babel in de Lage Landen

2014 Frits VAN OOSTROM | Ridderkrijg en Burgervrede
Over de dynamiek van twee syndromen sinds de Middeleeuwen en hun driehoek met de taal

2015 Peter VANDERMEERSCH | Geen Nederlander ligt er wakker van, geen Vlaming kan ervan slapen
Over de onzichtbare kloof tussen noord en zuid

2016 Wim VAN DE DONK | Patronen van Pacificatie
Aanmoedigende aantekeningen bij een aarzelend Europa

2017 Frank VANDENBROUCKE | België en Nederland: kleine welvaartsstaten in Europa

2018 Elsbeth ETTY | 'Zijn cultus is ons aller heilige plicht'
Multatuli: de Prometheus in ons taalgebied

– In 1981 tot 1988, in 1990, 1994, 1995, 1997, 2000, 2002, 2004, 2006, 2008, 2010, 2012, 2014, 2016 en 2018 werden de lezingen te Gent gehouden.
– In 1989 en 1991 werden de lezingen in Terneuzen gehouden.
– In 1996 werd de lezing te Leiden gehouden.
– In 1999 werd de lezing te Dordrecht gehouden.
– In 2001, 2003, 2005, 2007, 2009, 2011, 2013, 2015 en 2017 werden de lezingen te Breda gehouden.